

๓๐. โครงสร้างผิวและโครงสร้างลึกในทักษะกระบวนการคิด

A Surface Structure and Deep Structures of the Thinking Skills

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2016

ความสำคัญของบทความ

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนทัศน์ [Paradigm] ในการเจริญภาวนากรรมฐานทางพระพุทธศาสนานั้น มีรูปแบบกระบวนการคิดโดยจำแนกความเหมือนความต่างกันของข้อธรรมออกเป็นหมวดหรือกลุ่ม อย่างน้อย ๑๐ ลักษณะ หรือมากกว่านั้น แต่การจำแนกกลุ่มนั้น มักพิจารณาไว้แบบ ๒ ลักษณะ เป็นส่วนใหญ่ อย่างเช่น ดี-ชั่ว ขาว-ดำ กุศล-อกุศล หญิง-ชาย หรือ มิตร-ศัตรู เป็นต้น ส่วนความขัดแย้งกันจะมากหรือน้อยแค่ไหนนั้นก็ขึ้นอยู่กับระดับความเข้าใจของบุคคลที่กำลังสื่อความหมายกันที่เกี่ยวเนื่องด้วยประสบการณ์ของแต่ละคน คนที่รู้น้อยย่อมคิดไม่ลึกซึ้งพอ ส่วนคนที่รู้มากย่อมคิดได้รอบด้านหลายมิติความสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผลที่เกิดจากการปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ [อนุโลมปฏิจจสมุปบาท-ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท] แต่ที่เหนือจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงให้ชำระไตรสิกขาให้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลาย แล้วหยั่งรู้หยั่งเห็นด้วย “ญาณทัสสนะ” จนถึงการแสวงหาความรู้ด้วย “การตรัสรู้-อัสวัชยะ-สัมโพธิะ” [Enlightenment] จนถึงขั้นการดับขันธปรินิพพานได้ กล่าวโดยสรุป ในกระบวนการคิดพิจารณาไตร่ตรองสภาวธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ใช้ปัญญาทั้งหลาย ๓ อย่าง เพื่อให้เกิด “ธรรมสามัคคี-ญาณสัมปยุตต์” ได้แก่ (๑) **สุตมยปัญญา** (๒) **จินตามยปัญญา** และ (๓) **ภาวนามยปัญญา** ซึ่งสามารถลำดับองค์ความรู้ทั้งหลายที่ได้จาก (๑) **วิทยาศาสตร์** (๒) **ปรัชญา** (๓) **ศาสนา** นำมารวมกันทำให้เกิดการต่อยอมทางปัญญาเป็นไหวพริบปฏิภาณอันชาญฉลาดล้ำเลิศ ได้แก่ (๑) **ความคิดริเริ่ม** (๒) **ความคิดสร้างสรรค์** และ (๓) **ความคิดประยุกต์** **ดัดแปลง** ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๗๐ ประจำปี ๒๕๕๕ – โครงสร้างผิวและโครงสร้างลึกในทักษะกระบวนการคิด

เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างในทักษะกระบวนการคิด [Conceptualizations] นั้น ต้องประกอบด้วย ปัญญาที่เห็นทั้งเหตุและผล [Causality and Conditionality] นั่นคือ จิตตสมาธิเพ่งเห็นและรู้ในสภาวะธรรม หรือนามรูปแห่งกองชีวิต [ขันธ ๕] ที่เป็นทั้งรูปธรรม [Concrete] และนามธรรม [Abstract] ปัญญาที่ยังรู้และยังเห็น [ญาณทัสสนะ] นั้น ต้องแสดงนัยสำคัญของหน่วยความคิด [Conceptual Unit] ที่มีความหมายใน ๒ ระดับ ได้แก่ (๑) **โครงสร้างผิว-สมมติสัจจะ** และ (๒) **โครงสร้างลึก-ปรมาตสัจจะ** นั่นคือ เมื่อเห็นสภาวะธรรมใดๆ ปรากฏขึ้นใน ๓ ขณะแห่งกาลทั้ง ๓ ได้แก่ **เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป** ตามอำนาจของกิเลส ตัณหาทั้งหลาย ย่อมพิจารณาไตร่ตรองถึง สภาวะแห่งจิตอันเป็นความจริงในภาวะที่ปราศจากนิรวณทั้งหลาย ได้เช่นกัน ถ้าเป็นทักษะการอ่าน ก็ให้นึกถึงความนึกคิดของผู้เขียนที่ซ่อนเร้นอยู่ระหว่างบรรทัดของเรื่องราวได้ [Go Between the Lines] ซึ่งเป็นทักษะการเดาความหมายจากบริบทของคำศัพท์ทั้งหลายในประโยค ข้างเคียง [Decontextualization] การเดาความหมาย-Anticipation หรือการพยากรณ์-Forecast ก็คือ กระบวนการตีความ-Interpretation เพื่อสืบค้นเรื่องราวย้อนหลังและมุ่งไปอนาคต-Tracking ในทำนองเดียวกัน เมื่อมนสิการกรรมฐาน เครื่องหมายสัญลักษณ์-Signs ที่เป็นที่ระลึกของ “สติ” [Mindfulness] และเครื่องเรียนรู้ของ “สัมปชัญญะ” [Awareness] คือ **นิमित-มโนภาพ-จิตตภาพ-จินตนาการ** อันเป็นสภาวะธรรมที่จิตได้ปรุงแต่งขึ้นตาม “สัญชาตญาณ” เมื่อรับรู้สัมผัสอารมณ์ต่างๆ ผ่านเข้ามาทางอินทรีย์ทวารทั้ง ๖ ทาง โดยมี “สติ” ทำหน้าที่พิจารณาด้วยความจำหรือประสบการณ์เดิมใน “สัญญา” และมี “สัมปชัญญะ” ประมวลผลเป็นความรู้ใหม่หรือองค์ความรู้ที่ต่อยอดเป็นปัญญาใหม่ ที่ผสมผสานกับความรู้เดิมและปัญญาเดิม [ทฤษฎี-ข้อสมมติฐาน] ฉะนั้น “โครงสร้างผิวของความคิด” คือ การคิดแบบตื้นๆ ส่วน “โครงสร้างลึกของความคิด” คือ การคิดแบบลึกๆ อย่างเฉพาะเจาะจงถึง **ลักษณะเฉพาะ-Uniqueness เอกลักษณะเฉพาะตน-Distinctive Features หน่วยจำเพาะ-Lineament** อันเป็นลักษณะอาการแตกต่างจากผู้อื่น [Heterogeneity] ที่เรียกว่า “ปัจเจกตลักษณะ” คือ คิดแบบอนุมานเทียบเคียง [Deductive Analogy] หรือเชิงวิเคราะห์อนุโลม [Analysis] และการคิดแบบลึกๆ อย่างกว้างๆ ถึง **ลักษณะสามัญ-Common Characteristics ลักษณะสากล-Universality การหาข้อสรุป-Generalizations** นั่นคือ **ธรรมเนียม ๓-ไตรลักษณ์** อันเป็นลักษณะอาการที่สิ่งทั้งหลายมีคล้ายคลึงกัน [Homogeneity] ที่เรียกว่า “สามัญลักษณะ” คือ คิดแบบปฏิโลมเปรียบเทียบ [Inductive Comparison] หรือเชิงสังเคราะห์อนุโลม [Synthesis] ในทางธรรมเรียกโครงสร้างลึกของความคิดว่า “โยนิโสมนสิการ” [Analytic Thinking] ได้แก่ (๑) **อนุโลมปฏิจักษุสมบัติ** และ (๒) **ปฏิโลมปฏิจักษุสมบัติ** หรือการคิดแบบถูกวิธีพร้อมด้วย “อริยสัจ ๔” โดยเฉพาะ (๑) **สมุทยวาร** และ (๒) **นิโรชวาร** หลักจากบุคคลได้รู้เห็นและเข้าใจสภาวะแห่งปัญหาหรือทุกข์แล้ว [ทุกขวาร] ฉะนั้น ในระหว่างที่คิดอยู่ใน **ทุกข์-สมุทัย-นิโรช** ดีพร้อมแล้ว ก็จะคิดหาแนวทางในการดับทุกข์ได้ [มรรควาร] ที่เรียกว่า “ทุกขนิโรชคามินีปฏิบัติ-มรรค” ด้วยเหตุนี้ โครงสร้างลึกของความคิด จึงเป็น “ความจริงอันประเสริฐแห่งอริยสัจ ๔” กับ

“ปัจจัยธรรม” ที่พิจารณา “นามรูปแห่งเบญจขันธ์” เพื่อให้เห็นลักษณะข้อหลุดพ้นด้วย “ไตรลักษณ์” หรือ “สามัญลักษณ์ โดยไตรลักษณ์” ที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” อันประกอบด้วย ๒ สภาวธรรม ได้แก่ (๑) นามรูป: **ขันธ์ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒** กับ (๒) **ธรรม-ทฤษฎี: อริยสัจ ๔-ปัจฉิมสัมปทา ๑๒-ปัจฉิมสัมปบันนธรรม ๖** หรือกล่าวโดยสรุป คือ (๑) **อตตะ-ความหมาย-ผล** กับ (๒) **ธรรม-สาเหตุ-เหตุ** ถ้าเป็นฝ่ายปัญญา เรียกว่า (๑) **อตตปฏิสัมภิตา** กับ (๒) **ธัมมปฏิสัมภิตา** เพราะฉะนั้น ภาษาหรือบัญญัติที่ใช้ในกระบวนการคิดเชิงโครงสร้างลึก คือ “อภิธรรม-ปรมัตตลัจจะ-ปรมัตถ์” อันเป็นคำบัญญัติหรือเหนือบัญญัติที่มนุษย์เป็นผู้นิยาม และจัดเป็น “**ปรมัตตธรรม ๔: จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน**” หรือ “**โลกุตตรธรรม ๘: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑**” ธรรมทั้งหมดย่อมประมวลลงที่ “**ธรรมขันธ์ ๕: สีสขันธ์-สมาธิขันธ์-ปัญญาขันธ์-วิมุตติขันธ์-วิมุตติญาณทัสสนขันธ์**” ในขั้นตอนการตรัสรู้ธรรมนั้น อาศัย “**โครงสร้างลึกของความคิด**” แบบ “**การปริวรรตเพิ่มพูน**” ด้วย “**ญาณสัมปยุตต์**” [Generative Transformation] ส่วนการหลุดพ้นแห่งวิโมกข์นั้น คือ “**ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์**” [สัมมตญาณ] โดยแสดงด้วยธรรม ๓ กลุ่ม ได้แก่ **อภุคคธรรม-ภุคคธรรม-อภัยกตธรรม** และถอน (๑) **วิปัสสนิมิต-อนิจจานุปัสสนา** (๒) **ตัมहाปณิธิ-ทุกขานุปัสสนา** และ (๓) **อตตภาณินเวส-อนัตตานุปัสสนา** โดยมีลำดับดังนี้ (๑) **มกคญาณ-อริยมรรคมีองค์ ๘** (๒) **ผลญาณ-อรหัตตผล-อริยมรรคมีองค์ ๘-สัมมาญาณ** (๓) **อรหัตตผลวิมุตติ-ดับขันชปรินิพพาน-อริยมรรคมีองค์ ๑๐-สัมมัตตะ ๑๐-สัมมาวิมุตติ** “**ทักษะกระบวนการคิดแบบโครงสร้างลึก**” เช่น “**ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒**” เป็นต้น จึงเป็นรูปแบบลักษณะการคิด วิปัสสนา หรือมนสิการ แห่ง **พุทธปัญญาญาณ** อันผู้รู้พึงรู้ได้เฉพาะตนในการบำเพ็ญเพียรภาวนากรรมฐาน จนสามารถบรรลุถึงการตรัสรู้และการหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายและทุกข์ทั้งปวงได้จริง คือ คิดด้วย “**โลกุตตรธรรม**” อันเหนือ “**โลกียธรรม**” ฉะนั้น การครุ่นคิดจนเห็นแนวทางดำเนินอันเยี่ยม [ปฏิบัติทานุตรริยะ] โดย “**มรรคภาวนา-โพธิปักขิยธรรม ๒๑**” สัมปยุตต์ด้วย “**ฌานสมาบัติ ๘-โลกุตตรมรรค ๔-โลกุตตรผล ๔-วิมุตติ ๒ แห่งนิพพาน**” จึงเรียกว่า “**หลักมัชฌิมปฏิบัติ**” แห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นคุณบทแห่งอริยบุคคลตามพระธรรมวินัยนี้ อันเป็นความหมดจดบริสุทธิ์แห่งไตรสิกขา [**ญาณทัสสนวิสุทธิ** ข้อ ๑ ในวิสุทธิ ๑] ทักษะกระบวนการคิดตามภาวะปกติและในการเจริญภาวนานั้น ต้องทำให้เกิด “**ปัญญาญาณ**” ที่เรียกว่า “**ภาวนามยปัญญา**” ที่เป็นการต่อยอดองค์ความรู้จาก (๑) **สุตมยปัญญา** และ (๒) **จินตามยปัญญา** ไม่ต้องอาศัยอำนาจลบลับกาลจากพระผู้สร้างหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ [วิวรณ์-Revelation] แต่เป็นการพึ่งตนเอง อาศัยการฝึกอบรมจิตและฝึกอบรมปัญญา จนสามารถดับ “**สังโยชน์อวิชชา**” ได้ในที่สุด ก็เพราะ “**ปัญญาญาณของตน**” เพื่อดับทุกข์แห่งชีวิตได้จริง ส่วนทุกข์ทางสังคม ทุกข์ตามสภาพ เหล่านั้น บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมจริง ย่อมสามารถรู้เห็นหนทางในการดับทุกข์เหล่านั้น อย่างชาญฉลาดด้วยไหวพริบปฏิภาณ ด้วยอุบายวิธีประกอบด้วยปัญญาและเหตุผล ได้เช่นกัน กล่าวโดยสรุป ความอดทนและหมั่นเพียรเป็นองค์ประกอบสำคัญแห่งการบรรลุธรรมวิเศษได้อย่างแน่นอน และคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติธรรมหรือผู้บรรลุความเป็น

อริยบุคคลแล้ว ย่อมมีความประพฤติดำรงระวางอินทรีย์ทั้งหลายตลอดทุกขณะจิต มี “สติสัมปชัญญะ”
เสมอ โดยระมัดระวังด้วยความไม่ประมาททั้งปวง.